

УДК 347.1:929 Васьковський "18/19"

І.В. КОРНІЄНКО, Національний університет «Одеська юридична академія»

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА У ТВОРЧОСТІ Є.В. ВАСЬКОВСЬКОГО

Ключові слова: цивільний процес, позов, елементи позову, показання свідків, цивільне процесуальне право

Наука цивільного процесуального права, яка в Росії у ХІХ – на початку ХХ ст. мала назву «наука цивільного судочинства», безперечно є однією з провідних галузевих юридичних наук. Вона має свою історію й гідних представників, які своїми творами заклали міцний фундамент для її розвитку на тривалий період часу [1, с.18]. Неможливо не зупинитися на важливості перших науково-теоретичних дослідженнях у галузі цивільного процесуального права. По-перше, вони закладали теоретичні основи для розвитку науки цієї галузі права. По-друге, зазначені наукові дослідження суттєво вплинули на удосконалення тодішнього чинного цивільного процесуального законодавства та практики його застосування і в цьому сенсі мають значення для вивчення історії права. По-третє, вони давали можливість поступово формувати фахівців у галузі цивільного судочинства і підготовки майбутнього професорсько-викладацького складу.

Наукові досягнення представників вітчизняної школи цивільного процесуального права кінця ХІХ – початку ХХ ст. є фундаментом для досліджень сучасних вчених, вони є відомими не тільки на території нашої держави, а й за кордоном. Одними з перших дослідників науки цивільного процесуального права в Росії стали: Є.В. Васьковський, О.І. Віцин, Ю.С. Гамбаров, А.Х. Гольмстен, В.М. Гордон, К.І. Малишев, М.І. Малінін, Є.О. Нефедьев, В.О. Рязановський, І.Є. Енгельман,

Т.М. Яблочков та інші. Пік їх творчості припав на складний час революційних подій у Росії, що зумовило труднощі для їх наукової та педагогічної діяльності. У радянській науці їх доля теж була непростю: із суто політико-ідеологічних міркувань на їх роботи не робилися посилання, їх дослідження не були повною мірою використані для розвитку науки цивільного процесу.

Утім, навіть з урахуванням усіх складнощів наукової долі, указаних вчених-дослідників із впевненістю можна називати метрами цивільного процесуального права, а посилання на їх роботи у сучасних монографіях, підручниках, публікаціях стали вже науковою традицією.

Особливої уваги серед зазначених представників школи цивільного процесуального права заслуговує український, польський, литовський і російський правознавець Євген Володимирович Васьковський [2, с.311]. Творчість та практична діяльність цього видатного представника російської юридичної науки поки що недостатньо вивчена. Окремі статті (В.О. Томсинова, Г.Д. Улетової, О.В. Гетманцева, І.С. Канзафарової, А.В. Васюк, Ю.С. Шемшученка, Я.М. Шевченко,) дають уявлення скоріше про біографічні дані ученого, що само по собі теж є важливим, але не вичерпують проблематику його творчої спадщини. Тому метою цієї статті є дослідження ступеня впливу наукових здобутків Є.В. Васьковського у сфері цивільного судочинства на стан науки цивільного процесуального права, а також правовий аналіз його поглядів на основні інститути цивільного процесу.

У науковій спадщині Є.В. Васьковського як процесуаліста особливу увагу привертає «Курс гражданского процесса». Є.В. Васьковський був одним із перших дослідників цивільного процесуального права в Російській імперії, а його праці стали основою для формування цивільного процесуального права як науки. З впевненістю можна сказати, що фундаментальні основи для формування подальших наукових напрямків у науці цивільного процесуального права були закладені саме ним. Цьому, насамперед, сприяла проведена судо-

во-правова реформа 1864 р., яка, за твердженням Є.В. Васьковського, здійснила корінний переворот в галузі цивільного процесуального права тим, що видані до неї нечисленні видання з цивільного процесу втратили те невелике значення, яке вони мали [3, с.20].

Уперше «Курс гражданского процесса» було опубліковано у 1913 р., пізніше указане видання було доповнене та перероблене і опубліковане у 1917 році. Також серед праць Є. В. Васьковського у галузі цивільного судочинства були і методичного напрацювання практико-орієнтованого характеру, зокрема, «Задачи по русскому гражданскому процессу», які дістали в юридичній літературі того часу високої оцінки [4, с.230].

Окрім «Курсу гражданского процесса», який було доповнено і перероблено у 1917 р., Є.В. Васьковським було опубліковано польською мовою об'ємні монографії і підручники: «Система гражданского процесса і теоретичний виступ», «Принципи рационального устройства суда і гражданского процесса» (1932), а також ряд статей: «Незалежність суду» (1924), «Угода сторін в цивільному процесі» (1928), «Принципи гражданского процесса» (1930) та інші. Загалом, підручники та інші публікації Є.В. Васьковського з цивільного процесу характеризуються доступним стилем викладення матеріалу, в них наводяться погляди інших науковців, здійснюється їх аналіз, використовується своєрідна методика. Особливістю наукових досліджень Є.В. Васьковського було те, що він постійно здійснював аналіз поглядів, ідей зарубіжних авторів, зокрема представників німецької, австрійської, французької шкіл науки процесуального права. Така методика сприяла формуванню власного наукового підходу шляхом підтримання та доповнення таких ідей, поглядів або їх критичного аналізу із протиставленням власної концепції [5, с.12].

Науковий світ знає чимало підручників з цивільного процесу за редакцією Є.В. Васьковського. Всі зазначені праці свідчать про те, що автор повно викладав матеріал з основних положень цивільного судочинства, зробив висновки, які є актуальними і сьогодні. Слід також відзначити, що Є.В. Васьковський завжди

звертав увагу на проблеми судової практики. У цьому йому допомагав досвід адвокатської практики, якою вчений займався після закінчення Новоросійського університету з 1888 р. по 1897 р. Є.В. Васьковський почав працювати в місцевій адвокатурі, а саме спочатку помічником присяжного повіреного, пізніше – присяжним повіреним з цивільних прав в Одесі. В цей же час автор серйозно займався наукою. У 1893 р. світ побачила його перша фундаментальна книга «Организация адвокатуры», яка була надрукована в Санкт-Петербурзі у 1893 р., і складалася з двох томів. Ця книга була практичною базою для написання в подальшому «Курсу гражданского процесса». Під час написання підручників з цивільного процесу Євген Володимирович основним завданням зазначав догматичну обробку чинного законодавства у сфері цивільного процесу [6, с.7].

Доречним зауваженням є те, що Є.В. Васьковський був одним із небагатьох вчених, який є одночасно представником не тільки школи цивільного процесу, а й цивільного права. До сьогодні відомими є його цивілістичні праці, зокрема, «Учебник гражданского права» (два випуски, 1894-1896 рр.), «Учение о толковании и применении гражданских законов», «Задачи по русскому гражданскому праву». Однак автор все ж таки намагався звільнити цивільний процес від впливу цивільного права [5, с.13]. Неодноразово це відзначається у працях автора щодо «сфери (меж) гражданского процесса», а саме вчений вказує на те, що у межах цивільного процесу розглядається спір, як наслідок життєвого конфлікту, який повинен бути правовим. Тому в суді повинно розглядатися лише правова вимога [3, с.3–4]. В подальшому це положення розглядалося в науці цивільного процесуального права як передумова права на позов.

Окремої уваги у працях Є.В. Васьковського заслуговує вчення про позов, а саме про складові елементи позову. Так, згідно з вченням автора про позов, останній має складатися з трьох основних частин: змісту, предмету та основи [3, с.267]. Змістом позову є дія суду, якої вимагає позивач, тобто винесення відповідного рішення. Всі зазначені дії суду

автор зводить до трьох загальних типів. По-перше, позивач звертається до суду із вимогою визнати належним примусовому виконанню певну матеріально-правову вимогу, наприклад, про повернення майна. По-друге, офіційно засвідчити наявність або відсутність певних юридичних відносин, наприклад, недійсність заповіту або договору. По-третє, змінити юридичні правовідносини – встановити сервітут або розірвати договір. Виходячи з викладеного, Є.В. Васьковський класифікує позови за трьома відповідними видами: виконавчі, правоустановлюючі та правозмінюючі [3, с.268]. Другим складовим елементом позову, на думку Є.В. Васьковського, є предмет, під яким слід розуміти матеріально-правову вимогу позивача. І, нарешті, третя складова позову – основа, яка формує факти, на підставі яких позивач формує свої позовні вимоги. Вважаємо за необхідне до вищезазначених фактів додати те, що окрім теоретичних положень вчений яскраво використовував у своїх посібниках практичні приклади та схеми, зокрема, схеми позовів. Класифікація позовів, автором якої є Є.В. Васьковський, використовується багатьма сучасними вченими-процесуалістами у своїх наукових дослідженнях.

Незаперечним є внесок Є.В. Васьковського у визначення поняття цивільного процесу, яке є базовим, фундаментальним. Так, на думку автора, під цивільним процесом слід розуміти сукупність юридичних норм, які визначають устрій та діяльність цивільних судів і діючих при них допоміжних органів, у трьох напрямках (видах) судочинства, а також науки цивільного процесуального права – як науки, яка досліджує це право [6, с.217]. З огляду на вказане Є.В. Васьковським визначення цивільного процесу можна зробити висновок про те, що сучасні визначення цивільного процесуального права як галузі права і як науки у дослідженнях сучасних вчених-процесуалістів багато у чому подібні.

Серед інших розроблених ученим положень науки цивільного процесуального права виокремлюються погляди Є.В. Васьковського на інститут свідків. Вони є базовими у теорії та практиці науки цивільного процесуального

права і у наш час. Так, відповідно до вчення Є.В. Васьковського під показаннями свідків слід розуміти повідомлення відносно фактичних обставин процесу, які заявляють особи, що не беруть у ньому участі.

Цінним у цій теорії є те, що автор неодноразово підкреслював те, що показання свідків в цивільному процесі повинні відображати фактичні обставини справи. Судження та думки свідків щодо змісту законів або юридичного значення фактів залишаються судом без розгляду. Поряд із поняттям свідків учений досліджував порядок та процедуру допиту свідків. Найбільше уваги він приділяв порядку виклику свідків, місцю допиту свідків, обов'язку давати показання свідків, процедурі допиту свідків, приведенню до присяги та ін.

Є.В. Васьковський запропонував категорію осіб, які можуть не давати показань як свідки на підставі відповідних відводів. До таких осіб відносяться: подружжя та родичі протилежної сторони без обмежень щодо споріднених ступенів; опікуни та підопічні протилежної сторони; усиновителі та усиновлені обох сторін; повірені протилежної сторони; особи, відлучені від церкви за вироком суду, які не мають права виступати свідками у будь-якій справі. Слід відзначити наразі, що ці положення знайшли своє відображення в цивільно-процесуальному законодавстві багатьох країн.

Вважаємо за необхідне відзначити той момент, що Є.В. Васьковський одним із перших вчених-процесуалістів у своїх працях з цивільного судочинства розробив положення щодо оцінки показань свідків. Так, згідно з принципом вільної оцінки доказів, сила показань свідків визначається судом не згідно зі встановленими формальними шаблонами, а відповідно до внутрішнього сумління, повноти та достовірності самого свідчення [6, с.303]. Причому, на думку Є.В. Васьковського, для того, щоб вищі інстанції змогли перевірити правильність рішення суду, останній зобов'язаний надати у своєму рішенні підстави, згідно з якими суд надав перевагу показанням одних свідків над іншими.

Розглянутий нами перелік напрямків наукових досліджень Євгена Володимировича Вась-

ковського у сфері цивільного процесуального права в рамках даної статті не є вичерпним. Протягом своєї наукової творчості в області цивільного судочинства автором були розглянуті також питання щодо усунення (відводу) суддів; видів підсудності; процесуального становища сторін; процесуальної правоздатності та дієздатності; процесуальних дій як форми реалізації процесуальних прав та обов'язків та інші важливі питання. Очевидним є те, що кожен напрямок наукової творчості Є.В. Васьковського став основою для формування та подальшого розвитку ідей, концепцій, положень у науці цивільного судочинства в різні історичні періоди. Деякі сучасні вчені-науковці вважають труди Є.В. Васьковського базовими у теорії цивільного процесуального права [7, с.33; 8, с.458]. Ці напрями наукової роботи видатного процесуаліста стануть темами наших подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Улетова Г. Д. Профессор Е.В. Васьковский и его творчество / Г. Д. Улетова // Гражданский процесс: наука и преподавание / под ред. М. К. Треушниковой, Е. А. Борисовой. – М. : Городец, 2005. – С. 18–30.
2. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. :

Укр. енциклопедія, 1998. – Т. 1: А-Г. – 672 с.

3. Васьковский Е. В. Курс гражданского процесса. Т. 1. Субъекты и объекты процесса, процессуальные отношения и действия / Е. В. Васьковский. – М. : Издание Бр. Башмаковых, 1913. – 689 с.

4. Професори Одеського (Новоросійського) університету : біографічний словник. – Т. 2. – А-І. – 2-ге вид., доп. – О. : Астропринт, 2005. – 743 с.

5. Гетманцев О. В. Наукова творчість Є.В. Васьковського та її вплив на розвиток науки цивільного процесуального права / О. В. Гетманцев // Перші юридичні диспути з актуальних проблем приватного права : матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15-16 квітня 2011 р.). – О. : Астропринт, 2011. – С. 11–14.

6. Васьковский Е. В. Учебник гражданского процесса / Е. В. Васьковский ; под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. – М. : Зерцало, 2003. – 464 с.

7. Проблемы науки гражданского процессуального права / В. В. Комаров, В. А. Бигун, В. В. Баранкова ; под ред. проф. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2002. – 440 с.

8. Гражданский процесс. Хрестоматия : учеб. пособие / под ред. проф. М. К. Треушниковой. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Городец, 2005. – 896 с.

Корнієнко І. В. Основні положення цивільного процесуального права у творчості Є.В. Васьковського / І. В. Корнієнко // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 363–366 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12kivput.pdf>

Досліджуються основні положення цивільного процесуального права у наукових працях представника вітчизняної юридичної науки Є.В. Васьковського. Проаналізовано базові інститути цивільного судочинства: показання свідків, елементи позову, процесуальне становище сторін та ін.

***

Корниенко И. В. Основные положения гражданского процессуального права в творчестве Е.В. Васьковского

Исследуются основные положения гражданского процессуального права в научных трудах представителя отечественной юридической науки Е.В. Васьковского. Проанализированы базовые институты гражданского судопроизводства: показания свидетелей, элементы иска, процессуальный статус и др.

***

Kornienko I.V. Basic Provisions of Civil Procedure Law in the Works of E.V. Vaskovsky

This article examines basic provisions of civil procedural law in scientific works of the domestic legal science representative E.V. Vaskovsky. Basic institutions of civil procedure were analyzed: the testimony of witnesses, the elements of a claim, the procedural status, etc.